

utóbbi típusnak, vagy igénynek a higgadt megfogalmazása. Ady politikai cikkei, vagy egy Bibó a kivételek. Rosszul neveltek minket, nem, nemcsak a körülmények, mert azok a szomszéd országokban is hasonlóak voltak, hanem a magyaroknak kijutott elit-réteg; azok az ősök, akik a hősiesség és a többi értékek interpretálásával foglalkoztak. Most aztán látjuk az eredményt: a « reálisan létező szocializmus » és a dzsentrí « fenn az ernyő, nincsen kas » furcsa szimbiózisát, mellyel a jó magyarok magukat és másokat megnyugtatni vélnek. Párizsban nehéz ezt rekonstruálni, itt Kölnben is csak ezért tudok beszélni róla, mert amikor eljöttem, éppen kezdődött az « ernyő » szivárványszínű újrahúzósa.

A füzet végül is nagyon hasznos, — egyes részei kifejezetten ehetőek, s ahol nem ízlik annyira, ott jó orvosságként: — kutyaharapást a szőrivel, magyar értelmiségi mentalitást az írásaival... Jó lenne, ha mások is látnák — főleg az érdekeltek, akiknek erre megvan a lehetőségük — hogy a fő feladat (Vajda Mihály is megmondja) a fölmérés, a sokszor döbbenetes és mégis a föld alá taposott tények, körülmények, adatok kiásása és ilyen vagy olyan, ha másként nem megy, kéziratos publikálása. A magyar öneszmélés (juj de rossz kifejezés!) egyetlen járható, már a múltban is járt útja a falukutatás volt, azzal a kiegészítéssel, hogy ma a falu a városba költözött, és fordítva, tehát mindent kutatni, mérni, közölni kell.

Köln, 1979 január 8.-án

Pernecky Géza

A SZAMIZDAT JÓ DOLOG, DE...

Részletek egy Kenedi Jánoshoz írott levélből

Kedves János, elolvastam « mi az ördögöt fogunk csinálni » című írásodat,¹ s divatjamúlt nyelven szólva problematikusnak találtam. Micsoda érv az, a szamizdat bírálói-val szemben, hogy csak akkor bíráljatok, ha tudtok mást,

¹ L. Magyar Füzetek 2.

jobbat? (...) Egy matematikai levezetés hibáját kimutathatom anélkül, hogy kezemben volna a helyes megoldás. És egyáltalán: nem lehetek-e valaminek a híve fenntartásokkal, nem gondolhatom-e végig és nem szabhatom-e meg *eleve* részvételemnek és elköteleződésnek akár a fokát, akár a feltételeit? (...)

Három tézist szeretnék eléd és e szamizdat-napló² nyilvánossága elé terjeszteni:

1. A szamizdat jó dolog, ha az ellenzéki politikai *kultúra* szerve, de nem jó dolog, ha egy szentséggé emelt politikai ellenzéké.

2. A szamizdat jó dolog, ha elősegíti, támogatja, illetve kiegészíti a *civil kurázszi* cselekvésformáit, de nem jó dolog, ha a civil kurázsit helyettesíti.

3. A szamizdat egyaránt jó dolog, ha egy értelmiségi szubkultúra önkifejezési formájává válik, vagy ha az egyetemes magyar kultúrában vállal feladatokat, de nem jó dolog, ha a kettőt összekeveri.

*

A magyar kéziratos irodalom sem jelenlegi szervezett, sem korábbi spontán formájában nem politikai összecsapás terméke. Ideológiai eredete, anyagainak elméleti, szociográfiai, publicisztikai, napló-szerű, stb., és nem politikai tartalma elválasztja minden más kelet-európai szamizdat-típustól. Ennek oka, hogy Magyarországon a társadalmi feszültségek — a szegénység éppúgy, mint az attól megkülönböztethető szűkösségek (lakásínség, szolgáltatások nyomora, stb.), a demokrácia elemi hiánya éppúgy, mint látszatformákkal való szüntelen megcsúfolása, s az emberek döntési hatókörének tökéletes privatizálása — nem válnak politikai feszültségekké, hanem néma, egyéni szenvedésekben fejeződnek ki. Illyés Gyula *ezt* nevezi szélárnyéknak! Ahol nincs a különböző érdekeknek, szükségleteknek direkt, politikai kifejeződése, ott nem alkotható

² Az itt közölt levélrészlet kivonat egy Budapesten forgó vitairatból.

realista politikai program, nem gondolható végig politikai alternatíva, nem képződhet politikai ellenzék. Vagy abban merülhet ki, amit a magyar « politizálni » szó régóta jelent, eredeti értelmének ellenkezőjét: lesni az eget, *honnán* kapjuk a zuhét, *mikor* a meleg napsugarat. (...)

Ez a helyzet megváltozhat — kárunkra vagy előnyünkre — de míg a tarthatatlan (számomra tarthatatlan) állapotok tartanak, a változás firtatása — « politizálás ». Igenlem viszont a politikai kultúra előmozdítását, amely nyilvánosságot, felvilágosodást, kritikát és hagyományalkotást jelent. (...)

Minél rejtettebbek, és minél inkább feltárássra szorulnak a társadalmi konfliktusok, annál inkább két külön dolgot jelent, amit a megalázottak és megszorítottak kívánnak, és amilyen kívánság helyzetükből a radikális értelmiség felé kiált. Megszólaltatni társadalmi rétegek kívánságát: ez valóban kiváltképp az értelmiség feladata, de csak akkor, ha a néma ajkak valóban *azt* formálják. Máskülönben társadalmi rétegekről szólva saját kívánságait fogalmazza meg, ami teljesen rendjénvaló, ha nem hiszi magáról az ellenkezőjét. Csalog Zsolt (nem kézirat) története a cigányasszonyról, aki nem kapta meg a pénzét, mert nem tudta aláírni a postai utalványt, az értelmiségit radikális gondolatokra ösztönözheti, a történet hőse helyi orvoslást kívánna. (...) Azt szeretném, hogy semmilyen elit ne mondja ki az emberek helyett azt, amit ők nem gondolnak és nem akarnak. (...)

*

Másképpen gondolkodunk az értelmiségről, amely a Te leírásodban a magyar társadalom Prügelknabéjává válik. (...) Én nem hiszem, hogy a magyar értelmiség azért volna bírálható, mert nem vált politikai ellenzékké, (...) mert nem alkotott sokféle realiztikus ellenzéki programot. Ami a 60-as éveket illeti, ott ezt a retrospektív követelést egyenesen abszurdnak érzem, s a jelenleg elgondolható feltételek között a jövőben sem tartom kívánatosnak. A politikai kultúra és a politikai alternatíva különbségéről van szó — a kettőt Te együvé rendezed.

A magyar értelmiség, írod, « a tényleges politikai kompromisszumra tett egyetlen (...) javaslatot, Bibó István 1957-es Emlékiratát — meg sem hallotta, még a későbbiekben sem ». Bibó államminiszteri minőségében írott memoranduma a forradalom leverése után, de az új hatalom megszilárdulása előtt íródott, s a kibontakozás feltételeit a szovjet csapatok nemzetközileg szavatolt fokozatos kivonulásához kötötte. *Keletkezése pillanatában* ez nemcsak bátor gesztus volt, hanem a majdnem tökéletesen kilátástalan helyzetben még mindig politikai tett, amely a nemzetközi tiltakozás mellett esetleges belső erővel — folytatódó ellenállással, a konszolidáció lehetlenségével — számolt. *De napok alatt vált halvány politikai alternatívából a politikai kultúra emlékművévé*, Bibó régebbi írásaihoz hasonlóan aktuális hagyománnyá — máig aktuálissá, hiszen a szovjet csapatok távozása ma is kívánatos volna. Ha a magyar értelmiség « a későbbiekben sem hallotta meg » Bibó javaslatát, az valóban szimptomatikus politikai kultúrátlansága szempontjából, szimptomatikus a forradalom patológiás elfelejtése szempontjából, amely néhány kivételtől eltekintve — akik közé azonban a magyar politikatörténet olyan nagy alakjai tartoznak, mint Donáth Ferenc vagy maga Bibó — nem kerülte el a tevékeny résztvevőket sem. Egy szempontból azonban bizonyosan nem szimptomatikus: a hiányzó *realista* ellenzéki politizálás szempontjából. A Bibó-memorandum elméletileg aktuális, de nem volt cselekvésre fordítható politikai aktualitása a 60-as években, és nincsen ma sem. A 60-as évek értelmisége nem azért marasztalható el, mert nem volt képes alternatív programokat kiizzadni magából, hanem azért, mert globálisan kevésszer tudott egy-egy határozott s egyszerű nemet pusztán a saját nevében kimondani.

Kevés volt a civil kurázsija.

*

Ha az első tézisemben javasolt megkülönböztetést nem fogadjuk el, maga a szamizdatozás is primér politikai cselekvéssé válik tudatunkban. Leírásodban a magyar

radikalizmus történetének a szervezett szamizdattól kezdett új időszámítása jellegzetes módon erre vall. Ezt azért tartom aggályosnak, mert a szamizdatot (...) egy összehasonlíthatatlanul általánosabb és fontosabb gyakorlati magatartásforma, a civil kurázi alternatívájává teszi. Ez már nem a Te következtetésed, János, sőt, ezt éppen-séggel nem akarod. Ezért most átváltok közös töprengésre.

(...) A magyar életnek nem utolsó sorban az 56-ot követő össznemzeti kiegyezés következtében ma az egyik legfőbb szociálpszichológiai jellegzetessége, hogy a civil kurázst semmilyen elismerés nem övezi.

A szamizdatnak a maga körében egyik legfontosabb feladata az lehet, hogy a politikai kultúra előmozdításával támogassa a civil kurázi elismertetését. Az emberi jog fogalmának ebből a szempontból is óriási jelentősége van. De a speciális jogkritika és jogi felvilágosítás, mintegy a civil kurázi eszközeinek szállítása a tökéletesen el-satnyult jogtudat országában: ez a szamizdat egyik jelentősége.

Ha azonban a szamizdat politikai alternatívák nevében szerveződik, sőt, már ő maga is politikai alternatíva, akkor szembekerül a civil kurázssal (annak számos formájával). Vagy azt sugallja: *az* kevés, ezt is tenned kell, vagy azt: *azt* nem kell tenned, hanem ezt. Az első frusztráló hatású, a második még kedvezőtlenebb. (...)

A szamizdatnak mindig csak formának szabad maradnia, amelyet a tárgy határoz meg. A szamizdatozó magatartás, mint alternatíva, a marginalizálódáshoz vezet, amelyről megkérdezhető, hogy létezik-e (mint társadalmi tendencia), s legyen-e (mint példaszerű értelmiségi magatartás)? Nekem is föltűnt — mint Kovács Andrásnak —, hogy ez a két kérdés nálad összekeveredik. A marginalizálódás nem javasolható, kívánható, követelhető. Kívánható viszont, persze nem az értelmiségtől, mint társadalmi rétegtől, hanem azoktól, akikkel közösséget vállalok, a civil kurázi, amelynek adott esetben következménye lehet a marginalizálódás.

*

Én magam margón álló, radikális értelmiségi vagyok, s mint ilyen, persze vágyódhatom a hasonló helyzetben lévők s magukat hasonlóképpen értelmezők szolidaritására, informális szekértáborára. (...) Amit fontosnak tartanék, az az önképzés, valamiféle szabadegyetem, valószínű második nyilvánosság kialakítása. Ezt a lehetőséget azonban élesen meg kellene különböztetni egy másiktól, amely nem bezárul egy szubkultúrába, hanem kinyílik egy összkultúra irányába. (...) Az utóbbi nyilvánosságát nem nevezhetjük *második* nyilvánosságnak, mert célja nem a nyilvánosság össz-szerkezetétől elkülönülő csatorna kiépítése, hanem a legális formájában sem egységes nyilvánosságszerkezet további heterogenizálása. (...) A kéziratok irodalom egyik legfőbb céljának annak kell lennie, hogy kikényszerítse a cenzúra (és öncenzúra) csökkentését a nem kéziratok publikációkban. (...) De ez reményeimnek csak az egyik fele. Mert miközben optimális esetben elképzelhetőnek tartom, hogy *Profil* című gyűjteményed nagy részét fölszívja a legális sajtó (s ez a szamizdatkultúra hatalmas győzelme lenne), azt várom, hogy szaporodjanak az olyan gyűjtemények, mint Bence György és Kis János lengyel válogatása, amelyeket a jelenleg belátható jövőben csak ilyen módon lehet az olvasókhöz eljuttatni. Azt várom, hogy munkakedv támadjon olyan témák kidolgozására is, amelyeknek magyarországi legális publikálására nincs, vagy kevés az esély. (...)

Testvéri szeretettel ölel:

Radnóti Sándor
(Budapest)